Natalia Długosz

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Poznań

Kognitywna interpretacja najnowszych złożzeń z powtarzalnym w serii wyrazów członem związanym (na przykładach z języka polskiego i bułgarskiego)

Do podjęcia problemu zakresłonego w temacie artykułu skłoniła mnie praca Krystyny Waszakowej *Kognitywne aspekty tworzenia nowych derywatów słowotwórczych (na przykładzie języka polskiego)* [Waszakowa 2003]. Dokonany przez badaczkę opis polskich derywatów słowotwórczych o charakterze neologicznym dotyczy wybranych kognitywnych aspektów ich tworzenia, takich jak: porównanie i obrazowanie jako procesy kognitywne prowadzące do powstania nowego pojęcia, wyodrębnienie schematu leżącego u podstawy nowej struktury językowej, kategoryzowanie i ujmowanie danej sytuacji na różnych poziomach konkretyzacji, rozpoznanie udziału poszczególnych komponentów w wyrażeniu, pojmowanie jednej struktury w kategoriach innej struktury (metaforyzacja), profilowanie elementów ważniejszych w strukturze językowej, przedstawienie punktu widzenia konceptualizatora, tj. twórcy derywatu. Krystyna Waszakowa dokonała interpretacji określonych zjawisk słowotwórczych na przykładzie kilkunastu wyrazów; posłużyła się przy tym właściwym dla kognitywnego ujęcia aparatem pojęciowym, sygnalizując jednocześnie elementy styczne i rozbieżne

w odniesieniu do dotychczasowych opisów strukturalistycznych. Artykuł zakończono stwierdzeniem, że „przedstawiona propozycja kognitywnego oglądu nowych struktur w polszczyźnie zastosowana do derywatów słowotwórczych w innych językach słowiańskich być może pozwoli odzwierciedlić w nich te procesy, które leżą u podstaw wyłaniania i nazywania nowego pojęcia oraz tworzenia odpowiedniego dla niego nowego słowa” [Waszakowa 2003: 435].

W kontekście przeprowadzanych obecnie badań nad najnowszymi złoženiami rzeczownikowymi w języku polskim i bułgarskim wypowiedź tę odebrałam jako zaproszenie nie do odrzucenia. Przedmiot analizy dokonanej w niniejszym artykule stanowią zwłaszcza dwa typy struktur: 1. rzeczowniki złożone z powtarzalnym pierwszym członem obcym zdeintegrowanym, np. pol. *biogaz*, *e-protokół*, *ekobudownictwo*, *erofota*, *euromandat*, *katoidiota*, *narkoprzemyt*, bułg. *биооцертификат*, *е-цугара*, *екобижу*, *европроцедура*, *хомоколега* i in.; 2. rzeczowniki złożone z pierwszym członem obcym posiadającym status samodzielnego leksemu, np. pol. *eurokibice*, *gejbar*, *pornoklientela*, *sekswitryna*, bułg. *бънджискок*, *гейбратство*, *допингконтрол*, *сексиндустрия*, *чалгакупон* i in. Obserwacje współczesnych systemów słowotwórczych języków słowiańskich wykazują wysoką aktywność kompozycji, a liczebność nowego typu struktur złożonych, choćby w języku bułgarskim, stale rośnie. W chwili obecnej struktury te stanowią przedmiot żywego zainteresowania wielu językoznawców na gruncie języka zarówno polskiego, jak i bułgarskiego¹. Jednak czynione do tej pory opisy opierają się niemal wyłącznie na metodologii strukturalistyczno-semantycznej². Struktury złożone, które stanowią przedmiot niniejszego artykułu, rozpatrywane są zatem jako złożenia bezafiskalne (bez interfiksu) z pierwszym członem obcym. W dotychczasowych opisach zwracano uwagę na seryjność modelu słowotwórczego, jego nietypowy charakter dla słowotwórstwa języków słowiańskich, a także na relację między członami złożenia. W mniejszym stopniu opisy te dotyczą zagadnienia obszaru odniesień semantycznych. Tymczasem, gdy przyjrzymy się definicjom słownikowym członów obcych, a nawet całych wyrazów, które rejestruje np. bułgarski słownik nowych wyrazów i znaczeń (*Речник на новите думи в българския език*: ПНДБЕ), okaże się, że próby interpretacji znaczenia w oparciu o parafrazę słowotwórczą i przy wykorzystaniu tychże definicji często nie pozwalają na zaktualizowanie sensów i wartości, jakie niesie ze sobą dane słowo.

¹ Na gruncie języka polskiego na uwagę zasługują zwłaszcza opracowania [Ochman 2003], [Waszakowa 2005]; na gruncie języka bułgarskiego [Аврамова 2003]. Oprócz tego composita z pierwszym członem obcym stanowią przedmiot zainteresowania autorów wielu artykułów.

² Inne podejście reprezentują prace: [Waszakowa 2003] i [Bortliczek 2012].

Struktury złożone, o których mowa, tworzone są w oparciu o prosty schemat, którego wyodrębnienie nie sprawia trudności. Posiadają one przezroczystą budowę formalną. To jednak struktury o dużym stopniu zagęszczenia przestrzeni semantycznej [Waszakowa 2003: 417]. Interpretacja w oparciu o definicję wyłącznie strukturalno-znaczeniową bazującą na związku motywacyjnym z podstawami słowotwórczymi komponentów struktury nie oddaje całego ich treściowego bogactwa. Kognitywny model gramatyki w założeniu pozwala na zaktualizowanie większej liczby cech należących do językowego obrazu wybranego elementu rzeczywistości ujętego w danej strukturze złożonej. Zgodnie z poglądami Ronalda Wayne'a Langackera „znaczenie traktowane jest jako konceptualizacja powiązana z wyrażeniami językowymi” [Langacker 2009: 18]. Z kolei nieustannie zachodzące w ludzkim umyśle procesy konceptualizacyjne sięgają do różnych poziomów świadomości i czerpią zarówno z nagromadzonego doświadczenia mentalnego, jak i z wszelkiego rodzaju zdolności umysłu czy skumulowanej w nim wiedzy [Langacker 2009: 62]. Jako alternatywę dla semantyki słownikowej, która pozwala derywować znaczenie wyrażenia jedynie na podstawie znaczenia jego elementów składowych, Langacker wskazał semantykę encyklopedyczną [Langacker 2009: 64]. Zgodnie z założeniami tejże „jednostki leksykalne nie przypominają w pełni gotowych, prefabrykowanych modułów, z których każdy miałby ściśle określoną i skończoną treść semantyczną” [Langacker 2009: 67], bo w ujęciu encyklopedycznym „znaczenie leksykalne jest wynikiem dostępu mentalnego do otwartego zbioru wiedzy, odnoszącej się do danego przedmiotu czy zjawiska” [Langacker 2009: 64]. Takie podejście do rekonstrukcji treści semantycznych wyrażenia zakłada także, że stawianie wyraźnych granic między wiedzą językową i pozajęzykową ma sens jedynie wówczas, gdy opiera się na czynnikach empirycznych. Nie da się zatem wydobyć pełnego znaczenia wyrażenia jedynie na podstawie jego elementów składowych, ponieważ poza tym, że znaczenie jest determinowane kompozycjonalnie, to jest ono także swego rodzaju interpretacją kontekstową. Mając na uwadze m.in. powyższe argumenty, Ronald Wayne Langacker formułuje roboczą definicję znaczenia wyrażenia językowego w sposób następujący: „oprócz elementów, które bezdyskusyjnie należy uznać za semantyczne, w skład znaczenia wyrażenia językowego wchodzi również tyle struktury dodatkowej, ile jest niezbędne do nadania konceptualizacji pełnej spójności i odzwierciedlenia tego, co tzw. naiwni użytkownicy języka uważają za to, co się rozumie przez to, co się mówi, przy jednoczesnym odrzuceniu tych czynników, które bezdyskusyjnie należy uznać za pragmatyczne i zbędne do tego, by wyrażenie miało sens” [Langacker 2009: 69].

Czy zatem posłużenie się kognitywnym modelem gramatyki pozwoli wydobyć możliwie szerokie znaczenie stanowiących przedmiot analizy struktur złożonych i umożliwi ich precyzyjniejszą interpretację?

Jednostki semantyczne języka

Przed wszystkim należy zadać sobie pytanie, czy najnowsze złożenia polskie i bułgarskie z powtarzanym w serii wyrazów członem związanym to jednostki języka. Otóż w ujęciu kognitywnym statusem jednostki semantycznej języka cieszą się jedynie struktury powoływane do życia niejako automatycznie [Langacker 2009: 34]. Charakteryzują się wysokim stopniem skonwencjonalizowana w danej wspólnocie językowej, rozumianego jako utrwalenie struktury w umysłach jednostkowych użytkowników w takim stopniu, że ich użycie nie wymaga od mówiącego podejmowania za każdym razem wysiłku konstruowania, a jedynie odtworzenia pewnej całości [Langacker 1995: 12, 2009: 34, 63]. Langacker obrazuje niniejsze założenia przykładami – wyraz ‘księżycowy’ statusu jednostki nie posiada, choć komponentom ‘księżyc’ i ‘owy’ się go przyznaje. Z kolei „choć wyrażenie ‘księżycowa noc’ jest jednostką, bezsprzecznie składa się z ‘księżycowa’ i ‘noc’, a ‘księżycowa’ z ‘księżyc’ i ‘owa’” [Langacker 2009: 34–35].

W kontekście tych danych można stwierdzić, że interesujące nas wyrazy złożone należy traktować bardzo różnie. Niewątpliwie w tym zbiorze znajdziemy bowiem grupę wyrazów, które mają charakter już ustabilizowany, utrwalony, zrutyinizowany i funkcjonują w umysłach użytkowników w całości, więc nie są każdorazowo doraźnie konstruowane, a jedynie odtwarzane. Status jednostek przyznałabym takim wyrazom jak: pol. *europoseł*, *eurodeputowany*, *biopaliwo*, *ekoenergia*, bułg. *европосланик*, *европарламент*, *биогориво*, *екоенергия*. Wyrazy przytoczone jako przykłady jednostek należy uznać za jednoznacznie definiowane, mają charakter terminologiczny odpowiednio na gruncie języka polityków europejskich lub w języku, którym posługują się ekolodzy. Za sprawą europejskiej polityki stawiającej na integrację krajów europejskich w ramach organizmu Unii Europejskiej, a także europejskiej polityki proekologicznej doskonale zna je także naiwny użytkownik języka. Oczywiście nadal składają się one odpowiednio z jednostek: ‘euro’ i ‘poseł’, ‘euro’ i ‘deputowany’, ‘bio’ i ‘paliwo’, ‘eko’ i ‘energia’, ‘евро’ i ‘посланик’, ‘евро’ i ‘парламент’, ‘био’ i ‘гориво’, ‘eko’ i ‘енергия’. Nie ulega jednak wątpliwości, że status jednostek posiadają człony obce stanowiące elementy składowe wyrażenia, takie jak: pol. *euro-*, *eko-*, *bio-*, *homo-*, *gej-*, *seks-*, *porno-*, *kato-*; bułg. *‘евро-*’, *‘eko-*’, *‘био-*’,

‘хомо-’, ‘зей-’, ‘зейм-’, ‘бънджи-’, ‘екиѣн-’, ‘допинг-’ i wiele innych³. Jednak wiele – a być może nawet większość – struktur złożonych z tymi komponentami nie ma statusu jednostki językowej. Zarówno w języku polskim, jak i w języku bułgarskim (a zapewne także w innych językach słowiańskich) tworzone są całe serie, liczące dziesiątki i setki jednostek derywatów z wymienionymi członami o nieustabilizowanym znaczeniu⁴. Powstają one doraźnie i mnożą się w sposób niekontrolowany na skutek innowacyjnej działalności każdego z użytkowników języka⁵.

W tym miejscu nasuwa się refleksja, że większość omawianych złożeń nie posiada statusu jednostki semantycznej języka ze względu na słaby stopień utrwalenia poszczególnych wyrazów w języku czy też przez wzgląd na ich często efemeryczny charakter. Przy okazji odbywających się w Polsce i na Ukrainie Mistrzostw Europy w Piłce Nożnej EURO 2012 polskie nagłówki prasowe zaczęły obfitować w złożenia z pierwszym członem *euro-* odnoszącym się do nazwy imprezy sportowej, np.

Święto **euroludu** („Polityka”, 27 czerwca – 3 lipca 2012, nr 26):

„Teraz nagle wyrósł **eurolud**, amorficzna społecznie wspólnota, owinięta w narodowe symbole, niepoddająca się żadnym jednoznacznym socjologicznym definicjom”.

³ Wymieniam dla przykładu jedynie niektóre człony obce. Szerszy inwentarz można znaleźć w szczegółowych i obszernych opracowaniach, jak np. dla języka polskiego – [Ochmann 2003], [Waszakowa 2005]; dla języka bułgarskiego – [Аврамова 2003]; dla języka polskiego i bułgarskiego – [Mleczko 2012a, 2012b].

⁴ Za przykład może posłużyć tu zgromadzony materiał, w którym odnotowałam 260 bułgarskich formacji z pierwszym członem *espo-*, ale rejestry słownikowe uwzględniają jedynie ok. 60 z nich. Podobnie jest w przypadku materiału polskiego, choć wydaje się, że tworzone w polszczyźnie serie z tym samym członem występują jednak mniej licznie aniżeli w języku bułgarskim, co należałoby uzasadnić różnicami systemowymi między językami (syntetyczny charakter języka polskiego, analityczny charakter języka bułgarskiego). W rzeczywistości nie sposób dokonać szczegółowych obliczeń, ponieważ omawianego typu formacje mają charakter otwarty, tj. łączliwość członów zwłaszcza z podstawami rzeczownikowymi nie napotyka na ograniczenia. W związku z powyższym serie mogą się rozrastać poprzez innowacyjną działalność każdego z użytkowników języka w sposób niekontrolowany. Oprócz tego wiele złożeń ma charakter efemeryczny, rodzi się i umiera na naszych oczach.

⁵ O ile w przypadku samego modelu słowotwórczego można uznać, że powstałe przy jego użyciu wyrażenia językowe stanowią rezultat podstawowych procesów psychologicznych: rutynizacji, automatyzacji, schematyzacji [Langacker 2009: 34, 44], o tyle w odniesieniu do większości, powoływanych do istnienia przy pomocy tegoż modelu złożeń nie może być mowy o utrwaleniu znaczenia. Udowadniam to wielokrotnie za pomocą analizy tekstologicznej złożeń z wybranymi komponentami. O pozornej wyrazistości znaczeniowej złożeń, wynikającej z przezroczystości formalnej struktur piszę m.in. w: [Długosz 2010a: 81, 2010b: 421–423, 426, 2011b: 302–304, 2011a: 347–349, 2012b: 170–171].

I dalej:

„Nie chodzi bowiem o to, że **eurolud** jest proplatformerski, bo jest różny, na ogół mało polityczny. Ważne, że EURO pozwoliło pokazać ludziom bardziej przywiązanie do kraju niż do politycznego państwa kojarzącego się z konkretną władzą”.

Nie ulegajmy eurowariactwu („Rzeczpospolita”, 15 lutego 2012, nr 38):

„Nie ulegajmy jednak **eurowariactwu** i pozwólmy spokojnie dokończyć budowy dróg do wakacji bądź do jesieni 2012 r.”.

U bukmacherów Euroobłężenie („Nowa Trybuna Opolska”, 16–17 czerwca 2012, nr 139):

„HAZARD: Jedni typują dla rozrywki, inni w nadziei na dużą wygraną. Wyniki meczów obstawiają nie tylko panowie.

Euroszałeństwo dali się porwać nie tylko panowie. Powiem więcej: kobiety nawet bez zaglądania w tabele trafniej typują – śmieje się pani Iwona z punktu bukmacherskiego”.

Euromania („Wprost”, 18–24 czerwca 2012, nr 25):

„Na **euromanię** zapadła już przeważająca większość Polaków. Zdjęcia kibiców robiliśmy w warszawskiej strefie kibica chwilę przed meczem Polska – Grecja”.

Eurobramkarka w poczekalni („Wprost”, 4–10 czerwca 2012, nr 23):

„Joanna Mucha na sparingach przed mistrzostwami puściła kilka szmat i schowała się w szatni. Czeka na gwizd sędziego. Za moment rozpoczyna się jej być albo nie być”.

W gazetach pojawiły się utworzone w analogiczny sposób nazwy rubryk, np. *euroflesz* („Nowa Trybuna Opolska”), ponadto media oferowały kibicom wszelkiego rodzaju *eurościagi* („Nowa Trybuna Opolska” – dodatek specjalny), *eurostatystyki* („Przegląd Sportowy”) czy *EURO-meldunki* (TVP).

Nie ulega jednak wątpliwości, że żadna z wyżej przytoczonych struktur nie ma charakteru ustabilizowanego, nie jest utrwalona w świadomości użytkowników, a jedynie stworzona na potrzebę chwili. Z tego właśnie wynika okazjonalny charakter tych leksemów.

Kognitywna interpretacja znaczenia

Schemat, w oparciu o który powstają omawiane neologizmy, wydaje się dość mocno zrutyinizowany, ponieważ przy konstruowaniu omawianego typu struktur złożonych odtwarzany jest model jako całość. Na przykład – odwołując się do przytoczonych powyżej wyrazów – można stwierdzić, że użytkownicy języka konstruują i rozumieją tego typu derywaty, bo znają utrwalone w języku jednostki: *lud*, *wariactwo*, *obłężenie*, *szałeństwo*, *mania* etc. oraz wiele rzeczowników z pierwszym członem *euro-*, choć zapewne

powiązanych z innymi obszarami semantycznych odniesień (Europa, Unia Europejska). Można zatem stwierdzić, że proces powstawania nowych pojęć – w tym wypadku struktur złożonych z pierwszym członem obcym – opiera się po pierwsze na porównaniu, czyli umiejętności dostrzeżenia podobieństw i różnic między wzorcem i obiektem porównania, a po drugie na mentalnej zdolności do ujmowania postrzeganego elementu rzeczywistości w określony sposób, tj. na różnych poziomach szczegółowości, ze wskazaniem na element pierwszo- i drugoplanowy (figura/tło) oraz z przedstawieniem punktu widzenia konceptualizatora (subiektywny/obiektywny sposób konstruowania jednostki). Chociaż stanowiące przedmiot analizy struktury złożone posiadają bardzo przezroczystą budowę – charakteryzują się wysokim stopniem rozkładalności, elementy składowe wyrażen są łatwo rozpoznawalne⁶, a nowe struktury powstają przez analogię do istniejących już w języku, utrwalonych jednostek – to wiele derywatów pozostaje nie w pełni zrozumiałych dla odbiorców. Można wyodrębnić przynajmniej kilka czynników, które utrudniają dotarcie do struktury konceptualnej tych wyrazów. Główną przyczynę zakłóceń w odbiorze nowych wyrazów stanowi ‘zagęszczenie przestrzeni semantycznej’ pierwszych członów złożenia – często mają one charakter poli- lub homosemiczny. Dla zobrazowania problemu posłużmy się następującymi przykładami:

pol. *eurosceptyk*, *eurosceptyczny*, *eurosceptycyzm* ‘o osobie odnoszącej się sceptycznie do europejskiej wspólnoty walutowej’, *euromitologia* ‘mitologia o europejskiej wspólnocie walutowej’, *EUROmianiak* ‘o osobie pochłoniętej wydarzeniami wokół Mistrzostw Europy w Piłce Nożnej EURO 2012’, *europoseł* ‘poseł Parlamentu Europejskiego’, *eurodeputowany* ‘deputowany do Parlamentu Europejskiego’, *eurocermika* ‘ceramika wysokiej jakości o atrakcyjnym wzornictwie’, *euromyślenie* ‘myślenie/poglądy zgodne z ideologią Unii Europejskiej’, *euromiasto* ‘miasto włączone w program propagujący idee Unii Europejskiej’

Czas eurosceptyków („Rzeczpospolita”, 2 lutego 2012, nr 27):

„W minionym roku partie **eurosceptyczne** urosły w siłę, a euro zostało znienawidzone we wszystkich krajach, które na swoje nieszczęście przyjęły wspólną walutę.

Spodziewam się, że rok 2012 będzie rokiem wielkiej ofensywy **eurosceptycyzmu** w niemalże każdym kraju unijnym”.

Euromitologia („Wprost”, 18–24 czerwca 2012, nr 25):

„Grecja Irlandia, Portugalia, a teraz Hiszpania – kryzys w strefie euro ogarnia kolejne państwa. A wraz z nim rośnie kryzysowa mitologia. Poniżej osiem najpopularniejszych mitów o euro, które spróbujemy rozbroić”.

⁶ Na tę cechę compositów z pierwszym członem obcym zwraca uwagę m.in. Krystyna Waszakowa [Waszakowa 2003: 424].

EUROmaniacy („Wprost”, 18–24 czerwca 2012, nr 25):

„Setki tysięcy ludzi w strefie kibica, a i tak się nie mieszczą. Reszta zaciska pięści przed telewizorami. Takiego szaleństwa nie było nawet w czasach szczytowej małymozomanii”.

Raporty europołów bronią gazu łupkowego („Rzeczpospolita”, 12 kwietnia 2012, nr 86):

„25 kwietnia Komisja Środowiska Parlamentu Europejskiego będzie dyskutować nad raportem polskiego **eurodeputowanego**. Bogusław Sonik argumentuje, że zarówno 20-letnie już doświadczenia amerykańskie, jak i europejskie prawodawstwo dotyczące ogólnie paliw kopalnych, dają gwarancję wydobywania gazu z łupków bez szkody dla człowieka i środowiska”.

Euroceramika („Zwierciadło”, styczeń 2012, nr 1):

„Zachwyca nowa kolekcja ceramiki artystycznej Prime. Lampy, wazony, ramki na zdjęcia itp. można kompletować według kolorów i wzorów”.

Miasta pogranicza polsko-niemieckiego jako enklawy euromyślenia (<http://www.puls.ctinet.pl>, data dostępu: 21.09.2012):

„**Euromyślenie** wykreowało dwa miasta europejskie na niemiecko-polskim pograniczu: Görlitz-Zgorzelec i Guben-Gubin. Należy teraz zapytać, jaki jest stosunek europejskiej centrali do europejskości na peryferiach, kto przede wszystkim podnosi ideę polsko-niemieckich miast europejskich oraz jaki jest stosunek polskich i niemieckich mieszkańców do idei Europa-Miasta *vel* **Euromiasta**? Stosunek europejskiej centrali do **euromiast** na pograniczu jest przede wszystkim ambiwalentny. Można domniemywać, że w wyniku **euromyślenia**, w nawiązaniu do ideologii europejskiej, zostały wykreowane konkretne projekty, ale ich realizacja nie jest możliwa, bo przerasta materialne możliwości europejskiej centrali. Entuzjaści uprawiający **euromyślenie** wykreowali fenomeny zgodne z założeniami europeizmu i nawiązujące do wartości ideologii europejskiej”.

булг. *еврообиколка* ‘обиколка по Европа’, *евроделегация* ‘Делегация на Европейската асоциация на издателите’, *евроуспех* ‘успех, който приближава към структурите на ЕС’, *евромит* ‘мит, създаден от европейци, присъстващ в съзнанието на европеец’, *европът* ‘път към ЕС’

Еврообиколката ѝ свършва в Турция („Стандарт”, 3 października 2011):

„Президентката на Бразилия Дилма Русеф отпътува вчера на европейска обиколка, която включва и България, Предаде АФП”.

През юли идва **евроделегация** за свободата на медиите („Труд”, 11 czerwca 2012):

„Делегация на Европейската асоциация на издателите ще посети България в края на юни, началото на юли – за да се запознае на място с проблемите на свободата на словото и медийния пазар у нас”.

Евроуспех на Македония, Сърбия и Черна гора (bgnewsroom.com/новини-от-света, 12 listopada 2009):

„Европейският парламент прие с голямо мнозинство резолюция, която препоръчва да се премахнат визите за Македония, Сърбия и Черна гора от 19 декември тази година, вместо от 1 януари, както беше предложила Европейската комисия”.

ЕС забранява ракията и други **евромитове** от България и чужбина (www.capital.bg, 27 sierpnia 2007):

„Европейската комисия публикува на уебсайта си списък от популярни **„евромитове** и легенди“, произведени от пресата в последните десетилетia. Сред тях са: регулacje на кривотата на краставиците, размера на презzerwawite, забраната на надениците и въвеждането на един цвят за линейките в ЕС”.

Тадич одобрява Македония и Гърция (www.trud.bg, 6 stycznia 2010):

„През 2008 г. Атина блокира членството на Македония в НАТО, а през декември м.г. блокира мерака на Скопие да бъде определена дата за начало на преговори с ЕС и спря **европътя** на Македония”.

Przykładowe wyrażenia z ciągle pomnażanej serii wyrazów z członem pol. *euro-*, bułg. *ewpo-* pokazują, że odtworzenie zawartych w nich sensów i treści wymaga zbadania kontekstu językowego (syntagmatycznego i paradygmatycznego). Dopiero otoczenie wyrazu pozwala nam zrozumieć, w jakim znaczeniu segment ten został wyprofilowany ze struktury pojęciowej. Dla odczytania zawartych w wyrażeniach sensów i wartości konieczne jest także przywołanie pewnej uwarunkowanej kulturowo wiedzy o świecie wraz z towarzyszącymi jej konotacjami.

Mając na uwadze wieloznaczność i homonimiczność pierwszych członów obcych w omawianych wyrażeniach, można stwierdzić, że ujęte w rejestrach leksykograficznych tautologiczne i metonimiczne definicje tychże elementów składowych złożenia okazują się niewystarczające przy odczytywaniu znaczeń tychże struktur⁷. Definicje słownikowe pozwalają bowiem najczęściej na odczytanie jednej cechy całościowego obrazu językowego, jaki jest łączony z danym wyrażeniem. Przyjrzyjmy się następującym przykładom złożzeń:

pol. *nekrolans*, *abortlans*, *gastrolans*

W poszukiwaniu piątej klepki („Rzeczpospolita”, 10–11 marca 2012, nr 59):

„Dziś bowiem w ramach **nekrolansu** połowa polskiego Sejmu postanowiła poinformować nas, że cudem uniknęła śmierci w katastrofie pod Szczekocinami. [...]

Z kolei o miano Aborterki Roku zmagają się dwie damy. Zaczęła Maria Czubaszek, która nie przestaje dziękować losowi, że ciążę przerwała dwukrotnie. Jej rówieśniczka Krystyna Mazurówna wydawała się na straconej pozycji – nie dość, że mniej znana, to jeszcze z wyznaniami się spóźniła. Przebiła więc Czubaszek liczbą aborcji i napomknęła o kilku. Drogie panie, kto da więcej?

Nekrolans i **abortlans** mają może większy ciężar gatunkowy, ale opowieści Kwaśniewskiego i Oleksego o płukaniu jelit też są smaczne. [...]

⁷ Propozycje rozszerzenia definicji niektórych członów o nowe znaczenia, wyodrębnione w oparciu badania kontekstowe zawarłam w swoich artykułach: [Długosz 2010a: 77–78, 2010b: 421–422, 2011a: 347–348, 2011b: 302–304, 2012b: 168–169].

Najdalej w **gastrolansie** zabrął Ryszard Kalisz, zapewniając jednocześnie, że jego wywiady o lewatywach służą ... dobru chorych”.

bułg. *чалгаманталитет, чалгаполитик, чалгаполитика, чалгаобразованіе, чалгаминистър, чалгадържава*⁸

Няма да търним чалга и тъпанари (www.trud.bg, 15 stycznia 2011):

„- **Какво ще прави вашият клуб срещу застрашаващите размери на чалга манталитета?**

- Чалгата е уродливо образувание. Тя не засяga samo отделни антиху-дожествени факти. Тя заразява манталитета, че и политиката. Много **чалга политици** правят **чалга политика**.”

За чалга образованіето (www.bnews.bg, 21 stycznia 2008):

„Наистина – такъв **чалга министър** е необходим и съвсем на място в **чалга държава**. Той ще е като предпазен клапан за правителството – ще избухнат скандали около него, които отвличат вниманието от по-сериозни неща.”

Znaczenie wyrazu *abortlans* w przybliżeniu można określić jako ‘lansowanie własnej osoby poprzez dokonany czyn aborcji’. Podobnie skonstruowano obrazowe neologizmy *nekrolans* i *gastrolans*, które także wnoszą znaczenie ‘lansować swoją osobę’, ale już nie z perspektywy czynu, którego się dokonało, ale ze względu na pewne doświadczenia, takie jak ‘otarcie się o śmierć’ lub ‘dolegliwości gastryczne’. Jednak samo odniesienie do znaczenia obu podstaw złożenia nie oddaje ich pełnej treści. Całości obrazu dopełnia tutaj bowiem negatywna, wyraźnie ironiczna ocena zjawiska łączona z wyrazem. Pełną treść derywatów można zaktualizować wyłącznie wtedy, gdy posiadamy określoną wiedzę sytuacyjną. Jeden z elementów składowych perspektywy – punkt widzenia konceptualizatora – wyrażony został w jednoznacznie negatywnej ocenie obrazowanej sytuacji. Wspomniane trzy nowe struktury skonstruowano równolegle do serii rzeczowników złożonych tego typu, ale powołano je do życia w celu wyrażenia ironii.

Z kolei neologizmy bułgarskie *чалгаманталитет, чалгаполитик* oraz *чалгаполитика* wykazują w swojej budowie wyraźne podobieństwo do licznych serii wyrazów, w których pierwszym członem jest nazwa stylu muzycznego, np. *блусизпълнител, рокалбум, джазклуб, кьнтриневец* itp. Odniesienie do stylu muzycznego w tym wypadku stanowi jednak element drugoplanowy i to nie na nim koncentruje się uwaga konceptualizatora. W obrębie wyszczególnionych struktur wyróżniono inny element znaczeniowy. Otóż w wymienionych wyrazach komponent *чалга*- wskazuje nie tylko na styl

⁸ Przywołane w tekście artykułu przykłady złożzeń bułgarskich zapisują przy użyciu pisowni łącznej, zgodnie z postulatami bułgarskich językoznawców – [Аврамова, Осенова 2002: 73]. Przytaczana ilustracja materiałowa zawiera zapis zastany w tekście źródłowym.

muzyczny⁹, lecz także na swego rodzaju fenomen socjologiczny, który czyni z *czalgi* zjawisko kulturowe na skalę masową. W wyrażeniu wyprofilowane zostaje zatem znaczenie związku ze swoistego rodzaju ideałem (anty)kultury. Wyrazy te najczęściej jednoznacznie niosą ujemne wartościowanie i wyrażają ocenę wysoce deprecjonującą. W szczególnych kontekstach mogłyby zostać użyte np. przez fanów stylu muzycznego w celu wyrażenia pozytywnej oceny. Profilowanie oceny ujawnia się zatem w użyciu danego wyrażenia w ściśle określonym kontekście. Ważne jest jednak, że bez wiedzy kulturowej na temat piętna, jakie *czalga* odciska na życiu społecznym i kulturowym Bułgarii, nie można zrozumieć i właściwie odczytać przytoczonych struktur złożonych.

Podsumowanie

W niniejszym artykule starałam się ukazać wybrane kognitywne aspekty najnowszych złożeń z powtarzalnym w serii wyrazów członem związanym na przykładzie kilkunastu wyrazów z języka polskiego i bułgarskiego. Podałam refleksji problem, czy wszystkim złożeniom tego typu przysługuje status jednostki językowej, i uznałam, że status takowy posiadają tylko nieliczne struktury złożone o wysokim stopniu utrwalenia w świadomości użytkowników języka. Zwróciłam także uwagę na przydatność kognitywnych metod interpretacji znaczenia omawianego typu wyrazów. Uważam, że na zastosowanie zasługuje zwłaszcza podejście semantyki encyklopedycznej (uwzględnia ono wszelkie domeny wiedzy i doświadczenia), a także przedstawienie punktu widzenia konceptualizatora, które pozwala m.in. na odczytanie profilowanej oceny, ujętej niekiedy w samym tworzeniu wyrazu, innym znów razem aktualizującej się w określonym kontekście. Na koniec pragnę zwrócić uwagę na jeden jeszcze aspekt omawianego typu struktur złożonych. Otóż wydają się one szczególnie modne i atrakcyjne w języku mediów oraz w tekstach reklamowych i marketingowych. Częste ich występowanie w nagłówkach prasowych czy w sloganach reklamowych można przypisać łatwości, z jaką się je konstruuje w oparciu o prosty schemat, dużemu stopniowi rozkładalności, ale także semantycznemu zagęszczeniu tychże struktur, które pozwala na wielość interpretacji ich znaczenia. Trudno jednak prognozować, czy derywaty

⁹ Słownikowa definicja *czalgi* brzmi: 'styl muzyczny powiązany w pewnym stopniu z muzyką ludową czy etniczną (bułgarską, serbską, macedońską, rumuńską), nasycony motywami orientalnymi, któremu towarzyszą nieposiadające wartości artystycznej teksty piosenek najczęściej o treści erotycznej lub odnoszącej się do podstawowych potrzeb bytowych człowieka' – tłum. N. D. [Пернишка, Благоева, Колковска 2010: 498].

tego typu utrzymają się w języku i ile z nich się utrwali na tyle, by zyskać status jednostki semantycznej języka. Na koniec wyводу chciałabym przywołać pewną refleksję na temat omawianego typu struktur „derywowanych na zasadach kompozycyjalnych z segmentów leksykalnych” [Langacker 2009: 67]. Przeglądając się wielu efemerycznym konstrukcjom złożonym, trudno sprzeciwić się bowiem twierdzeniu Stephena Levinsona, że mamy do czynienia z „mentalnymi sierotami, które jeśli skutecznie pełnią swoją rolę w komunikacji językowej, to tylko dzięki bogactwu możliwości interpretacyjnych, jakie wnosimy do ich rozwoju”¹⁰.

Literatura

- Bortliczek M., 2012, *Językowe obrazy świata (wirtualny i realny) kreowane przez formacje z e- i eko-*, Gdańsk (w druku – udostępniony komputeropis).
- Długosz N., 2010a, *Composita wewnątrzspółnotowe – wyrazy złożone z częstką еspo- w języku bułgarskim*, „Slavia Meridionalis. Studia Slavica et Balcanica”, t. 10: *Paradygmaty badawcze językoznawstwa południowosłowiańskiego*, s. 69–86.
- Długosz N., 2010b, *Прояви на културата на съкращението в медийното пространство – композитуми с компоненти еко- и био- в българския език*, [w:] Паисиеви четения. Единадесети полско-български колоквиум, Пловдив 26–30 ноември 2010, „Научни трудове” том 48, кн. 1, сб. А, 2010, Филология, Пловдив, s. 415–427.
- Długosz N., 2011a, *Bułgarskie rzeczowniki złożone z komponentem чалга-*, „Studia Slavica – Slovanské studie”, z. XV, Ostrava – Opole, s. 345–352.
- Długosz N., 2011b, *Попфолкграници, попфолкпространство, попфолкпребход? – bułgarskie rzeczowniki złożone z komponentem попфолк-*, [w:] Progi, pasaże, granice w kulturach słowiańskich, red. A. Gawarecka, M. Balowski, s. 299–308.
- Długosz N., 2012a, *Normatywny aspekt compositów z pierwszym członem obcym w językach polskim i bułgarskim*, „Studia Slavica”, z. XVI, Ostrava – Opole (w druku).
- Długosz N., 2012b, *Polskie i bułgarskie rzeczowniki złożone z członami homo- / хомо- i gej- / гей- jako przejaw internacjonalizacji słowotwórstwa w języku mediów*, „Linguistica Copernicana” nr 2 (6), 161–175.
- Langacker W. R., 1995, *Wykłady z gramatyki kognitywnej*, red. H. Kardela, Lublin.
- Langacker W. R., 2009, *Gramatyka kognitywna*, Kraków.
- Młeczko J., 2012a, *Internacjonalizmy w języku polskim i bułgarskim (złożenia)*, [w:] Cyryl i Metody w języku i kulturze Słowian, red. P. Sotirov, M. Mostowska-Zabielska, Biała Podlaska, s. 140–158.
- Młeczko J., 2012b, *Status elementów składowych niektórych internacjonalizmów w języku polskim i bułgarskim*, [w:] Cyryl i Metody w języku i kulturze Słowian, red. P. Sotirov, M. Mostowska-Zabielska, Biała Podlaska, s. 173–183.
- Ochmann D., 2004, *Nowe wyrazy złożone o podstawie zdeintegrowanej w języku polskim*, Kraków.
- Szczyszek M., 2010, *Przejawy internacjonalizacji we współczesnej polszczyźnie na przykładzie zjawisk słowotwórczych*, „Linguistica Copernicana” 2 (4), Toruń, s. 215–227.

¹⁰ Stephena Levinsona cytuję za: [Langacker 2009: 67].

- Tabakowska E. (red.), 2001, *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*, Kraków.
- Waszakowa K., 2003, *Kognitywne aspekty tworzenia nowych derywatów słowotwórczych (na przykładzie języka polskiego)*, [w:] *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. 1. Słowotwórstwo / Nominacja*, red. I. Ohnheiser, Opole, s. 411–435.
- Waszakowa K., 2005, *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*, Warszawa.
- Аврамова Ц., 2003, *Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век*, София.
- Аврамова Ц., Осенова П., 2002, *Отново по въпроса за границата между сложна дума и словосъчетание (върху материал от най-новата българска лексика)*, „Български език”, кн. 2, s. 68–75.
- Бонджолова В., 2009, *(Не)съществуващи думи: окaziонализмите в медийния текст*, Велико Търново.
- Радева В., Аврамова Ц., Балтова Ю. (ред.), 2009, *Словообразуване и лексикология. Доклади от Десета международна конференция на Комисията по славянско словообразуване при Международния комитет на славистите*, София, 1–6 октомври 2007 г., София.
- РНДБЕ: Пернишка Е., Благоева Д., Колковска С., 2010, *Речник на новите думи в българския език*, София.

Cognitive interpretation of newest compounds with a bound component repetitive in a series of words (on the examples from Polish and Bulgarian languages)

Summary

In this article I have made an attempt to show selected cognitive aspects of newest compounds with a bound component repetitive in a series of words, on the example of nearly a dozen expressions from Polish and Bulgarian languages. I have reflected on a problem whether all compounds of such type are entitled to a status of a language unit and I have stated that only few compound structures with a high degree of establishment in the consciousness of language users have such status. I have also pointed out the usefulness of cognitive methods of interpretation of meaning of a word type under discussion. I think an approach especially worth using is encyclopedic semantics, taking into consideration all domains of knowledge and experience, as well as presentation of the conceptualizer's perspective, allowing, among others, to interpret the profiled opinion, sometimes included in the very formation of a word, or otherwise, updating itself in a specific context.

Keywords: cognitive aspects; compounds; bound component; Polish and Bulgarian languages

Słowa kluczowe: aspekt kognitywny; złożenia; człon związany; język polski i bułgarski